

Весці

Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя Максіма Танка

Штоквартальны навукова-метадычны часопіс. Выдаецца з чэрвеня 1994 г.

№ 1 (43) 2005

СЕРЫЯ 2.

Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія.
Эканоміка. Культуралогія

Змест

Галоўны рэдактар:
П. Дз. Кухарчык

Рэдакцыйная калегія:

Н. Г. Алоўнікава
В. А. Бондар
(нам. галоўнага рэдактара)
В. В. Бушчык
(нам. галоўнага рэдактара)
Ю. А. Быкадораў
(нам. галоўнага рэдактара)
А. М. Вітчанка
С. Я. Гайдукевіч
К. У. Гаўрылавец
А. А. Гіруцкі
В. М. Дабранскі
Л. М. Давыдзенка
А. В. Данільчанка
М. М. Забаўскі
В. Б. Кадацкі
Я. Л. Каламінскі
У. М. Калюноў
Л. В. Камлюк
Л. А. Кандыбовіч
І. В. Катляроў
П. В. Кікель
Н. І. Копысава
(адказны сакратар)
Г. А. Космач
Н. І. Кунгурава
І. Я. Левяш
А. М. Люты
У. А. Мельнік
І. А. Новік
В. М. Русак
А. І. Смолік
В. Дз. Старычонок
В. Б. Таранчук
І. С. Ташлыкоў
В. М. Фамін
А. Т. Федарук
А. С. Цернавы
Л. Н. Ціханаў
І. І. Цыркун
М. Г. Ясавееў
М. С. Яўневіч

Гісторыя

- Цітовіч І. У. Заканадаўчыя аспекты краязнаўчага руху Заходняй Беларусі (1921—1939 гг.) 3
- Мельнікаў І. В. Сучасныя польскія перыядычныя выданні аб сацыяльна-эканамічным развіцці Беларусі перыяду капіталізму (1861—1914) на прыкладзе часопісаў «Przegląd Wschodni» і «Lithuania» 10
- Касовіч В. Ф. Гістарыяграфія XX ст. аб гісторыі дваранства Беларусі (другая палова XVIII — першая палова XIX ст.) 14
- Навагродскі В. Я. Функцыі земскага друку Паўночна-Заходняга краю пачатку XX ст. і іх рэалізацыя 18
- Пуцік У. С. Асаблівасці працэсу фарміравання сялянскай буржуазіі ў Беларусі ў парэформенны перыяд 22
- Поляк Н. А. Дысідэнт-пратэстанты беларускіх зямель у знешнепалітычных стасунках Прусіі і Рэчы Паспалітай (канец XVII — пачатак XVIII ст.) ... 25
- Канапацкая З. І. Фарміраванне татарскіх паселішчаў у Вялікім княстве Літоўскім (XIV—XVII стст.) 29
- Канапацкі М. Канфесіянальныя сувязі беларускіх татар з Таўрычаскім магаметанскім духоўным праўленнем (канец XVIII — пачатак XX ст.) 33
- Груца І. А. Вывучэнне пытання лёсу маскоўскіх трафееў у дарэвалюцыйнай гістарыяграфіі ..... 35 ✓
- Груца І. А. Разгляд пытання лёсу маскоўскіх трафееў у гістарыяграфіі савецкага і постсавецкага перыядаў ..... 38 ✓
- Лапановіч С. Ф. Дабрачынная дзейнасць нацыянальных арганізацый па аказанні дапамогі бежанцам у Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны 41
- Мацеюк В. П. Галоўнае бюро яўрэйскіх секцый пры ЦК КП(б)Б: стварэнне, задачы і асноўныя напрамкі дзейнасці (1917—1930 гг.) 46
- Доўнар Л. А. Падаткавая палітыка ў Савецкай Беларусі ў адносінах да прыватнай вытворчасці ў першай палове 20-х гг. XX ст. 49
- Каспяровіч А. М. Тэхнікумы ў сістэме адукацыі Савецкай Беларусі ў 20-х гг. XX ст. 54
- Жылінская І. У. Усесаюзнае таварыства культурных сувязей з замежжам: мэты і задачы дзейнасці 58
- Важнік В. М. Навуковае супрацоўніцтва паміж вышэйшымі навукальнымі ўстановамі Польшчы і Беларусі ў 50—70-х гг. XX ст. 60
- Рабцава Н. А. Забеспячэнне інжынерна-тэхнічнымі кадрамі чыгуначнага транспарту Беларусі ў 1945—1964 гг. 65
- Космач А. М. Цэнтральна-Усходняя Еўропа паміж Усходам і Захадам у пачатковы перыяд «халоднай вайны»: асноўныя напрамкі знешняй палітыкі ЗША (1943—1946 гг.) 70
- Варывончык І. В. Дыскусійныя пытанні росту сацыяльнай няроўнасці ў ЗША 76

асновы, структураўтваральнага модуля спектакля ў якасці сукупнасці велічынь, што вызначаюць узаемасувязь якасцей прасторы-часу тэатральнага твора.

У гэтай сувязі цікавы прыклад пастаноўкі К. Станіслаўскім «Драмы жыцця» К. Гамсуна, а таксама «Жыцця чалавека» Л. Андрэева, дзе спосаб акцёрскага існавання не меў дапасавання да структуры спектакляў: зберагаючы прыёмы ўмоўнага тэатра, Станіслаўскі імкнуўся даць прастору псіхалагічнай трактоўцы акцёрам ролі. І дэкаратыўна-паставачны метады ўмоўнага тэатра не дазволіў гэтай псіхалагічнай распрацоўкі [10, с. 34]. Гэты прыклад падкрэслівае, што знешняя і ўнутраная форма павінны быць дапасаваны адна да другой на базе метрыкі прасторава-тэмпаральнага кантынуума твора.

ЛІТАРАТУРА

1. Дмитриева Н. Опыт самопознания // Образ человека и индивидуальность художника в западном искусстве XX в. / Под ред. Б. Зингермана. М., 1984. С. 6—50.

2. Тасалов В. Человеческое и универсальное в театральном искусствоведении // Искусствознание. 1998. № 2. С. 98—126.
3. Рудницкий К. Первые пьесы русских футуристов // Современная драматургия. 1987. № 2. С. 269—279.
4. Флоренский П. Анализ пространственности и времени в художественно-изобразительных произведениях. М., 1993.
5. Брук П. Пустое пространство. М., 1976.
6. Таиров А. Записки режиссера, статьи, беседы, речи, письма. М., 1970.
7. Пармелэн Э. Метаморфозы с быком // Курьер ЮНЕСКО. 1981. № 1. С. 35—37.
8. Лившиц Б. Полутораглазый стрелец. М., 1991.
9. Губанова Г. Театр по Малевичу // Декоративное искусство. 1989. № 11. С. 42—45.
10. Алперс Б. Искания новой сцены. М., 1985.

SUMMARY

Space-plastic structure of a theatrical show displays a concrete idea of this show, an logic of scenic language and of a scenic structure. The theme of this article is a principle of show, a pattern of a movement, a correlation of all art elements on all levels, structure property of this system.

УДК 929.6(=512.1)

3. І. Канапацкая

ГЕРБАВЫЯ ЗНАКІ ТАТАР ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

На развіццё геральдыкі беларускіх татар значна паўплывалі агульныя тэндэнцыі, характэрныя для геральдыкі Вялікага княства Літоўскага пасля Гарадзельскай уніі 1413 г. Як вядома, у замку Гарадзе на Заходнім Бугу некалькі дзесяткаў літоўскіх феодалаў урачыста атрымалі гербы ад прысутных там прадстаўнікоў польскай шляхты. «Прынятыя ў гербы», згодна са старадаўнім польскім звычаем, лічыліся паўнаважнымі членамі гербавых родаў, «гербавымі братамі». Гэты акт, закліканы ўмацаваць саюз Польшчы і Вялікага княства Літоўскага, садзейнічаў станаўленню ў княстве польскай гербавай сістэмы. Выкарыстанне польскіх узораў, а затым — і гербоўнікаў, што ў пэўнай ступені спрыялі пашырэнню у Беларусі і Літве польскіх гербаў, суправаджалася захаваннем некаторых традыцый мясцовай геральдыкі. А ў выпадку татарскай шляхты — і прымяненнем геральдыкі ардынскай, эмблем, што ўжываліся некаторымі сем'ямі яшчэ да выезду з ханстваў у літоўскія ўладанні.

Геральдыка татар (і сярэднеазіяцкіх народаў) з яе родавымі знакамі — тамгамі, генетычна ніяк не звязаная з еўрапейскай сярэдне-

вяковай рыцарскай геральдыкай, менавіта з родавымі распазнавальнымі знакамі Польшчы мае нешта агульнае. Тут маецца на ўвазе такія характэрныя элементы польскай геральдыкі, як «пракламацыя» — назва герба, дакладней існаванне радавога сімвала і ў графічнай, і ў слоўнай форме. Справа ў тым, што найменне родаплемянной тамгі бытавала ў цюркскіх родаў прыкладна на тых жа падставах. Гэта, дарэчы, спрыяла пранікненню ў польска-літоўскую геральдыку не толькі татарскіх эмблем, але і ардынскіх назваў родавых знакаў. Такім чынам, татарская арыстакратыя праз усе пакаленні зберагла родавыя знакі, што паходзілі ад ардынскіх тамг і якія пад уплывам польскай геральдычнай сістэмы змяніліся на родавыя гербы. Аб гэтым сведчыць цікавы прыклад. Татарская сям'я Даўгялаў у 1747 г. судзілася з палкоўнікам Аляксандрам Уланам, нашчадкам ардынскіх царэвічаў, які абвінаваціў іх у проціпраўным прысваенні тытула мурзы. Сведчанне, атрыманае з Крыма ад мурз з родаў Шырын і Ялаір, пацвердзіла знатнае паходжанне Даўгялаў, іх права на тытул мурзы і герб «Кайшылы». Назва герба, уласна кажучы, тамгі, у перакладзе з

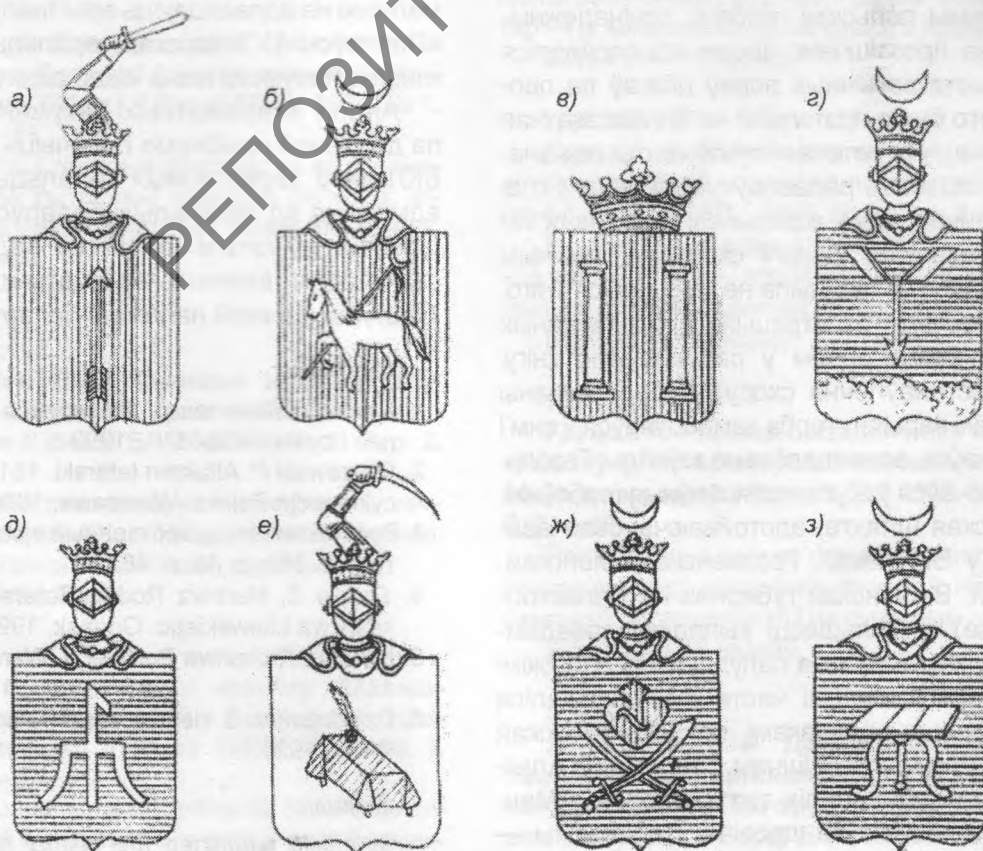
татарскага абазначае «рамяні», «паясы» і ў прынцыпе адпавядае малюнку яго з той жа назвай у вызначэнні аб шляхецтве згаданай сям'і ў 1819 г. [1, с. 148]. Такім чынам, радавая тамга, аформленая ў традыцыях еўрапейскай геральдыкі (змешчаная на шчыце, дапоўненая іншымі звычнымі элементамі — шлемам, каронай, кляйнотам і г. д.), ператварылася ў польскі герб, захаваўшы традыцыйную ардынскую назву.

Геральдыка беларускіх татар, асабліва XVI—XVII стст., у сваім станаўленні нагадвала сістэмы, што існавалі на ранніх этапах развіцця геральдыкі ў многіх народаў. Пры гэтым радавы знак, што спачатку пераходзіў ад бацькі да сына, у бакавых лініях дапаўняўся і змяняўся, паступова даваў новыя варыянты. Такі шлях прайшла, як вядома, і геральдыка Рурыкавічаў. Сярод літоўска-татарскіх гербавых эмблем яскравым прыкладам могуць служыць радавыя знакі асобных галін роду князёў Найманаў-Пятровічаў у XVI ст. Але ў многіх сем'ях яны акрэсліліся даволі рана, ужо ў першай чвэрці XVI ст. Самым старым татарскім шляхецкім гербам, уцалелым з таго часу, з'яўляецца герб «Улан». Найбольш ранняя пячатка з яго выявай датуецца 1526 г. [1, с. 151].

Пад уплывам мясцовай геральдыкі татарскія сем'і засвоілі многія паняцці менавіта

шляхецкай культуры Рэчы Паспалітай, у тым ліку і паняцце «гербавага брацтва», якое служыла для абазначэння прамой кроўнасці (роднасці) па мужчынскай лініі асоб, насіўшых розныя прозвішчы. Напрыклад, пасля смерці харунжага ялаірскага князя Эльяша Мустафавіча Заблоцкага (начальніка апалчэння татар, што традыцыйна служылі пад сцягам на чале з нашчадкамі ардынскіх князёў Ялаіраў) другі татарын, князь Ях'я Ахметавіч Мурза, атрымаў ад караля Яна Казіміра прывілей (грамату) на яго — «брата свайго гербавага» — харунжства [1, с. 151].

Аўтар «Альфуркана» — антытатарскага пасквіля (1616 г.), заклікаючы да «ўтаймавання» гэтых «ворагаў Святога Крыжа», пісаў: «Тут іх ніводзін пан ці шляхціц не прыняў да свайго герба, бо ніводзін татарын шляхецкім гербам не карыстаецца, толькі клеймы свае прыдуманых і прыродных мае, як кабыліныя хвасты, казліныя рогі, конскія капыты, свіную шэрсць, вярблюджыя гарбы — вось татарскія гербы цудоўныя, і прыналежныя ім» [2, с. 10]. Сапраўды, татарскія гербы у той час яшчэ не мелі тых характэрных асаблівасцей, якія адпавядалі, напрыклад, гербам польскай шляхты. Гэта тлумачыцца тым, што іх паходжанне вельмі адрознівалася ад генезіса западнаеўрапейскіх і польскіх гербаў.

Гербы татарскіх родаў:

а) «Азулевіч», б) «Араж», в) «Ахмат», г) «Беяк», д) «Кена», е) «Тарак», ж) «Туган», з) «Улан»

Да канца XVIII — пачатку XIX ст. не вядомы выпадкі выкарыстання татарамі гербаў, запазычаных з уласна польскай геральдыкі. Зрэшты, самі яны свае радавыя эмблемы лічылі гербамі. Упамінанне пра татарскія гербы (а не эмблемы) з'явілася ў гістарычных крыніцах даволі рана. Так, 16 сакавіка 1558 г. Пётр Андрэевіч Кадышэвіч (з роду князёў Найманаў-Пятровічаў) у купчай на сялян у Менскім ваяводстве, выдадзенай роднай цётцы, жонцы татарскага харунжага Магмета Кадышэвіча, «уласнага герба пячатку сваю прылажыў» [3]. Аднак, аб чым ужо распаўдалася, тыя гербы нікім не рэгістраваліся, як, дарэчы, і радавыя знакі астатняй шляхты, не адлюстраваныя ў друкаваных гербоўніках. Становішча змянілася пасля падзелу Рэчы Паспалітай, калі большая частка яе зямель апынулася пад уладай Расійскай імперыі, і шляхце давялося «дакументамі даказваць шляхецтва» ў губернскіх дваранскіх дэпутацкіх сходах. Знаёмыя са сваімі радаводамі, шляхціцы паведамлялі аб тым, якія гербы яны ўжываюць. У адрозненне ад доказу паходжання права на герб спецыяльна не вывучалася; у той час валоданне гербам лічылася неад'емным атрыбутам шляхецтва. Вялікі ўплыў на выбар герба аказвалі гербоўнікі, у якіх дробная шляхта шукала свае прозвішчы, нярэдка заменючы ўласныя эмблемы польскімі гербамі, прыналежнымі такім жа прозвішчам. Часам прысвойваліся гербы арыстакратычных родаў цёзкаў на прозвішчы (што было прэтэнзіяй на больш знатнае паходжанне), у іх уключаліся элементы, прызначаныя замацаваць радаслоўную легенду і г. д. Працэс канчатковага афармлення радавай геральдыкі працякаў даволі складана, прычым дваранскі сход у прынцыпе не ўмешваўся ў яго, абмяжоўваючыся рэгістрацыяй прадстаўленых малюнкаў (змяшчэннем у радаслоўную кнігу, у тэкст пастанаўлення сходу). Зарэгістраваны такім чынам варыянт герба замацоўваўся ў сям'і і пацвярджаўся, аднак далёка не заўсёды, Герольдзям і ўключаўся ў агульнадзяржаўныя гербоўнікі.

Татарская шляхта, адстойваючы сваё дваранства (у Віленскай, Гродзенскай, Менскай, Ковенскай, Валынскай губернях і ў Беластоцкай акрузе), у большасці выпадкаў паведамляла, што карыстаецца папулярнымі польскімі гербамі (рыс.). Вельмі часта яны аказваліся распазнавальнымі знакамі польска-літоўскай шляхты з такім жа прозвішчам. Так, татары Александровічы «абаранялі» тытул дваран у Менску з гербам «Александровіч», Багушэвічы — «Гоздава», Багдановічы — «Лада і Нязгода», Канапацкія — «Канапацкі» («Адвага»), Якубоўскія — «Тапур» («Сякера») і г. д. Часам не-

каторыя проста спасылаліся на гербоўнікі, дзе тыя гербы «роду іх прыпісаны», што адпавядала практыцы, прынятай усёй мясцовай шляхтай [4, с. 10—11]. У іншых выпадках сем'і татарскай шляхты выбіралі сабе польскія гербы з усходнімі сімваламі (выявай паўмесяца, зорак). Больш за 20 родаў — амаль 10 % усёй татарскай шляхты — пацвярджалі сваю саслоўную прыналежнасць гербам «Лук», дзе іх прываблівала адлюстраванне традыцыйнай зброі, якой некалі валодалі продкі. Нярэдка даводзілася, нібыта сям'я выкарыстоўвае герб спрадвечу і з ім прыйшла ў Вялікае княства Літоўскае. На жаль, далёка не заўсёды можна пагадзіцца з гэтым. Большасць літоўска-татарскіх родаў хутчэй за ўсё канчаткова аформіла свае гербы толькі ў довазе дваранства. Тым не менш, частка сімвалаў мае рэальных прататыпаў.

Уяўляюць цікавасць і самабытныя гербы асобных татарскіх родаў, створаныя ў XIX ст. Толькі частка іх змешчана ў апублікаваных тамах «Гербовника дворянских родов Царства Польского», гербоўных табліцах С. Хржонскага і ў «Гербоўніку татарскіх сем'яў у Польшчы» С. Дзядуловіча [5; 6]. Некаторыя вядомы толькі па назве, а іншыя (гербы «Асановіч», «Белая Чалма», «Мухля») наогул нераспазнаныя навукоўцамі. Часам, на жаль, апублікаваныя апісанні гербаў і іх малюнкi не адпавядаюць арыгіналу («Карыца», «Паплаўскі»). Татарская геральдыка Вялікага княства Літоўскага яшчэ чакае сваіх даследчыкаў.

Аналіз старажытных дакументаў і крыніц па дадзенай праблеме сведчыць, што татары ВКЛ мелі характэрныя геральдычныя знакі, адметныя ад геральдыкі беларуска-польскай шляхты, і ў гэтым кантэксце радавыя гербы становіліся важным элементам шляхецкай культуры, да якой належалі беларускія татары.

SUMMARY

In article examined the history of Tatars Community in Grand Duchy of Lithuania, shows the process of creation of their settlements during XIV—XVII centuries.